

Rozhledy

MILAN KOPECKÝ

SOUČASNÝ STAV NAŠÍ KOMENIOLOGIE

Česká komeniologie má dlouhou a bohatou tradici. Od své tištěné prvotiny z r. 1612 se Komenský nikdy neztratil z naší kultury. Přestože pobělohorská rekatolizace usilovala o vykořenění reformační literatury, která po bitvě na Bílé hoře a po uplatnění Obnoveného zřízení zemského přenesla své těžiště do exilu, přece Komenský zůstává v kulturním povědomí i ve vlasti. Svědčí o tom mj. jezuitská pražská vydání jeho jazykové příručky *Janua linguarum reserata* r. 1669, 1694 a 1716, Rosovo otištění Komenského přebásnění *Catonových distich* r. 1670 a znovu v Čechořečnosti 1672, pochvalné hodnocení Balbínovo, Šteyerovo, Konstacovo, Jandytovo aj. Postupné poznávání spisů Komenského začíná českým národním obrozením, do něhož patří také několik významných komeniologických nálezů. Po polovině 19. století se objevují první pokusy o vydávání vybraných i sebraných spisů Komenského. Jako nesnadný problém vystupuje značný rozsah a mnohotvárnost jeho odkazu, s jehož rozbořem a hodnocením se bude muset vyrovnávat několik generací. Počet jeho spisů stále roste novými objevy, zejména Součkovým zjištěním Komenského autorství spisů v rukopisném sborníku uloženém v Leningradě (1931) a o něco málo později Čyževského nálezem celé pansofické „consultace“ v Halle n. S. (1935). Od konce čtyřicátých let vyvstává před marxistickou komeniologií povinnost přehodnotit výsledky idealistického bádání a nově přistoupit ke zpracování oblastí dosud neprobádaných. Důležité úkoly jí určuje stranické a vládní usnesení ze 27. března 1957 o *vydávání veškerých spisů J. A. Komenského*.

V době výstavby socialismu vznikají nebo se nově organizují instituce nesoucí ve svém názvu jméno „učitele národů“: Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV v Praze, Muzeum J. A. Komenského v Praze, Muzeum J. A. Komenského v Přerově a Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě. V pracovním zaměření nejde však v plném slova smyslu o instituce komeniologické, neboť Pedagogický ústav JAK ČSAV v Praze má širokou škálu pedagogických úkolů zvláště se zřetelem k socialistické škole, Muzeum JAK v Praze je zaměřeno na stálou prezentaci komenian a na výzkum vý-

voje českého školství, Muzeum JAK v Přerově zase na výzkum vývoje školství na Moravě a Muzeum JAK v Uherském Brodě se vedle komeniologie zabývá také dějinami 16. a 17. století a regionální historií moravsko-slovenské pomezí. Výhradně komeniologii se věnuje pouze jedno oddělení Pedagogického ústavu JAK ČSAV. Toto oddělení má vedle několika dalších úkolů také povinnost připravovat *vydání veškerých spisů J. A. Komenského*.

Komeniologické studie se nacházejí porůznu v časopisech a sbornících, v poslední době nejčastěji v časopise *Studia comeniana et historica*, který vydává vzpomenuté uherskobrodské muzeum, ale časopis se ve shodě s programem muzea zaměřuje vedle komeniologie také na dva další výše zmíněné obory. Skutečný komeniologický časopis s velkou tradicí jsou *Acta Comeniana*. S tímto titulem je to pokračování Archivu pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského: v letech 1910 až 1940 a 1957 až 1979 vyšlo 28 svazků. Poslední čtyři svazky AC svědčí o zpomalení tempa vydávání a o přeměně periodického časopisu v neperiodickou mezinárodní revue. To zároveň naznačuje určité potíže nakladatelství, protože revue tohoto typu je vázána na zahraničního koproducenta. Ostatně vedle našich komeniologů zde publikují i badatelé zahraniční. Naším badatelům poskytují AC vhodnou tribunu mj. pro publikování přípravných prací k *edici veškerých spisů J. A. Komenského*.

Dosavadní poznámky o vývoji české komeniologie, o její institucionální organizaci a časopisech vyústily vždy ve formulaci o vydávání veškerých spisů Komenského. To je nepochybně základní úkol naší komeniologie. Potřebu souborné edice celého odkazu Komenského si uvědomovali komeniologové několika předchozích generací. Už v letech 1864–1865 začaly u V. Paseky v Fraze-Karlíně vycházet *Spisy Jana Amosa Komenského*, rozvržené do třinácti svazků, z nichž vyšlo pouze šest. Po několika dalších pokusech vykrystalizoval dobře naplánovaný program *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského*; jejich vydavatel — Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě se sídlem v Brně — mohl však vydat v letech 1910 až 1929 jen osm svazků. Uvedené i další ediční akce zůstaly torzy zpravidla poté, když vyšly nejznámější a čtenářsky nejpřitažlivější spisy a když se projevil finanční nedostatek a nezdůvěra i potíže textologické a odborné vůbec. Nepodařilo se tedy splatit starý dluh naší kultury vůči světovému Čechovi 17. století, a o nic lépe neskončily ani snahy o vydání sebraných spisů Husových, Dobrovského a dalších nesporných velikánů české literatury.

K vydání sebraných spisů Komenského bylo možno přistoupit až v době, kdy se zformoval okruh editorů a interpretů a kdy celou náročnou akci financuje socialistický stát. Důkazy o velmi dobrých odborných předpokladech pro její realizaci poskytlo po roce 1945 několik edic, které se však ještě nestaly součástí souborného vydání. Nejčastěji byl vydáván *Labyrint* (naposledy samostatně r. 1970 a předtím ve dvou různých vydáních r. 1958), z jiných edic lze připomenout *Duchovní písně* (1952), *Informatorium školy mateřské* (1952), *Moudrost starých Čechů* (1954), faksimile amsterodamského vydání *Opera didactica omnia* (1957), *Janua linguarum reserata* (1959), *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (1966), *Kšaft a Smutný hlas v knize Dvojí poselství k českému národu*

(1970) aj. Kromě toho vyšly překlady některých spisů Komenského a výbory z různých jeho děl, např. Škarkova kniha *Ad Bohemiam* (1970) přinesla výběr z projevů a výzev Komenského k vlasti a národu. V roce 1978 bylo ukončeno osmivazkové vydání *Vybraných spisů J. A. Komenského* (ve Státním pedagogickém nakladatelství) s tímto obsahem:

1. sv. Navrzení krátké o obnovení škol v Království českém. Velká didaktika. Informatorium školy mateřské. Brána jazyků otevřená (1958).
2. sv. Výbor z pedagogických prací potockých a amsterodamských (1960).
3. sv. Nejnovější metoda jazyků (1964).
4. sv. Výbor z Obecné porady o nápravě věcí lidských a z věcného pansofického slovníku (1966).
5. sv. Výbor ze spisů o filozofii a přírodě (1968).
6. sv. Spisy historické a politické (1972).
7. sv. Výbor z projevů literárněteoretických, literárněhistorických, beletristických, esejistických, kazatelských a básnických (1974).
8. sv. Výbor z autobiografických projevů a jiných dokumentů i z korespondence (1978).

Tato edice i s rejstříky poskytla učitelům, studentům a jiným zájemcům o Komenského dobrou orientaci v jeho díle a zároveň jim zpřístupnila nejzávažnější část jeho tvorby, a to u kratších spisů v úplnosti, u delších ve vhodně vybraných ukázkách. Avšak skutečně všechny spisy Komenského má přinést historicko-kritická edice, kterou od roku 1969 vydává nakladatelství Academia pod názvem *Johannis Amos Comenii Opera omnia — Dílo Jana Amose Komenského*. Celá edice je rozplánována do 57 svazků, jejichž uspořádání vyplynulo z kombinování zřetelů chronologických a tematických. Dosud (tj. do konce r. 1982) vyšlo těchto devět svazků s jazykově původními texty, kritickým aparátem, českou a latinskou informací o díle a s komentářem: R. 1969 sv. č. 1 (List Montanovi a sedm dalších spisů s různou tematikou); r. 1970 sv. č. 17 (některé spisy pedagogické); r. 1971 sv. č. 2 (Retuňk proti Antikristu a Haggaeus redivivus); r. 1972 sv. č. 11 (spisy většinou pedagogické); r. 1974 sv. č. 13 (11 spisů s tematikou a tendencí politickou nebo mravoučnou), č. 14 (pansofická díla z doby působení Komenského v Anglii i spisy souvisící s touto dobou) a č. 18 (spisy filozofického zaměření); r. 1978 sv. č. 3 (umělecké spisy prozaické) a č. 12 (spisy přírodovědné a matematické).

Uvedené svazky historicko-kritické edice jsou svědomitě připraveny podle zevrubných závazných pravidel a potvrzují vysokou úroveň naší komeniologie. Jako nepříznivý vystupuje stále více fakt pomalého vycházení spisů. Vyšlo-li z veškerého díla Komenského za třináct let pouze devět svazků, rýsuje se ukončení edice asi před polovinou příštího století. Do té doby by jistě pokročila ediční teorie i praxe a pravděpodobně i tiskárenská technologie tak, že edice by jako celek byla nejednotná a zčásti zastaralá. (Totéž platí i pro *Magistri Johannis Hus Opera omnia*, rozvržená do 25 svazků, z nichž od r. 1959 vyšlo do r. 1982 pouze pět.) Je tedy nejvš potřebné zrychlit tempo vydávání aspoň na jeden svazek ročně, což nepřesahuje možnosti edičního týmu, který má několik svazků připravených do tisku nebo aspoň do nakladatelství. To celou akci podporuje úměrně její závažností, ale stěží překonává problémy typografické. Tak např. rekonstrukční práce v pražské tiskárně Mír značně zdržely vydání tolik potřebného

4. svazku (obsahujícího Komenského spisy literárněteoretické a básnické), který byl této tiskárně odevzdán v roce 1975. Perspektivním řešením by snad byl přechod na nový způsob výroby (nejlépe fotosazbou).

Na sebrané spisy Komenského čekají nedočkavě komeniologové a ostatní zájemci nejen u nás, ale i v cizině. Zde má naše komeniologie místo zcela nezastupitelné. Zlepšovat by se měla i naše *spolupráce se zahraničními komeniology*. Jejím projevem je např. dvousvazková sovětská edice spisů Komenského (v tisku), několik česko-polských pracovních zasedání organizovaných příslušnými akademickými ústavy obou států, z nichž vzešly sborníky, dále naše spolupráce s komeniology maďarskými, kteří se např. aktivně zúčastňují komeniologických sympozií v Prešově, spolupráce s komeniology v NDR atd. V rámci takové spolupráce se vytváří účinná marxistická protiváha idealistických analýz a koncepcí. Vedle velmi aktivní komeniologie NSR existuje komeniologie holandská, anglická, norská, švédská, italská, francouzská, severoamerická, japonská aj. I když většinou se tam zaměřují jen na některé oblasti díla Komenského, především na oblast filozofickou a pedagogickou (ale také teologickou a historickou, např. v Holandsku, na literárněhistorickou, např. Milada Blekastadová v Norsku), přece v celku pokrývají širokou komeniologickou problematiku. Je nezbytné nejen zahraniční komeniologické práce registrovat, ale i o nich psát, a to nikoli referujícím způsobem, nýbrž zásadně hodnotícím. Také z toho důvodu se jeví častější vycházení revue Acta Comeniana jako nutné. Přitom zvláštní pozornosti zasluhují práce západoněmecké, vycházející ponejvíce z dobře zorganizovaného a fungujícího střediska na univerzitě v Bochumi. Tamní Comenius-Forschungsstelle je poměrně početně obsazena aktivními badateli, vydává své komeniologické periodikum a v rychlém sledu řadu spisů Komenského, z nichž některé vyšly tam dříve nežli u nás.

Na Západě pochopili, že komeniologie tvoří významnou součást společenskovědního výzkumu, které lze výhodně využít pro cíle vědecké i politické. Pochopili, že složitě dílo Komenského nabízí různé výklady, zvláště ta jeho část, která není zatím vydána. Je proto na nás, abychom z našeho hlediska vytyčili jasné úkoly a cíle komeniologie. Ty jistě vyplývají z potřeb naší společnosti a z perspektiv soustavného rozvoje společenských věd. Zpřístupnění celého díla Komenského a jeho zevrubná interpretace a hodnocení nám dodá přesvědčivou argumentaci pro ideologii a mírové soužití. Pomalé tempo vydávání veškerých spisů Komenského i revue Acta Comeniana a kromě toho také nevelké možnosti komeniologů v pravém slova smyslu pro přímou heuristickou práci v některých zemích (v NSR, Švédsku, Holandsku a hlavně v Anglii, kde sheffieldská hartlibiana skýtají velkou naději na ne jeden komeniologický objev) nejsou naší komeniologii ku prospěchu. Se zřetelem k rozvoji některých komeniologických pracovišť na Západě je nezbytné posílit československou komeniologii jako nepochybné centrum světového komeniologického bádání. Toto centrum musí zůstat v ČSSR nikoli proklamativně, ale fakticky, nikoli v obecných prohlášeních, ale v konkrétní komeniologické práci, která by byla koordinována Pedagogickým ústavem JAK ČSAV v Praze.

Z ujasnění úkolů a cílů komeniologie vyplyne požadavek jejího *komplexního pojetí*. Není správné chápat komeniologii jako výsadní záležitost jedné disciplíny. I když tradičně převažuje pedagogický zájem o dílo Ko-

menského, měly by se na jeho analýze a hodnocení podílet všechny disciplíny, v nichž Komenský pracoval nebo do nichž meritorně patří jeho spisy, tj. vedle pedagogiky také filozofie a psychologie, historie, literární věda, jazykověda a hudební věda, ale též matematika a disciplíny přírodovědné. Dílo Komenského ovšem vznikalo a působilo v době, kdy ještě nebyla od sebe ostře oddělena oblast odborná a umělecká. Protože však se Komenský vyjadřoval v dobových literárních útvarech a používal také literárních prostředků uměleckých, zaujímá mezi odbornými disciplínami zkoumajícími spisy Komenského zvláštní místo literární věda. Má totiž nejpropracovanější metody pro zkoumání písemnictví epochy feudalismu a zejména literární věda marxistická prokazuje stále výrazněji svou všestrannost při výkladech jevů syntetizujících v minulosti různé funkce. To samozřejmě neznamená, že by literární vědec chtěl svou práci nahrazovat pedagoga, filozofa atd., neboť k přesvědčivým závěrům se bude možno dopracovat teprve těsnou spoluprací různých odborníků.

V současné době je třeba řešit přednostně otázku *komeniologického do-rostu*. Počet komeniologů se v posledních letech velmi snížil, v případě literárních vědců na stav bezmála nulový. Nejde však pouze o získání mladých adeptů komeniologie, nýbrž i o jejich setrvání v oboru, který se vyznačuje značnou obtížností neúměrnou výslednému efektu. Z forem vědecké přípravy se jako nejvhodnější jeví forma vědecké aspirantury, přičemž školení by nemuselo být vymezeno jen komeniologicky, spíše by komeniologie měla být specializací v širším rámci kultury epochy feudalismu. Také zde lze při mnohooborovém charakteru tvorby Komenského považovat literárněvědné studium za syntetizující.

Bliží se významné jubileum 400. výročí narození „učitele národů“. Jistě k němu uspořádáme vědeckou konferenci, jejíž referáty by měly vycházet z aktuálních výsledků komeniologické práce a zrcadlit její současnou aktivitu. Měly by svědčit o prohloubení historickomaterialistických metodologických postupů při interpretaci díla Komenského a o dialektické spojnici mezi minulostí a přítomností, mj. i o vyzařování pokrokových vědeckých a uměleckých tendencí 17. století do dnešní socialistické kultury a socialistické školy i výchovně vzdělávacího procesu vůbec. Rok 1992 se zeptá, co komeniologie dělala v předchozích desetiletích a jakým dilem k jejímu rozvoji přispěla komeniologie česká a československá.

